УДК 808.3 - 318

ЕСТЕТИЧНЕ БАГАТСТВО СЛОВА У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ ЛІНИ КОСТЕНКО)

Зубець Н.О., к. філол. н., доцент

Запорізький державний університет

Багатство, красу нашої мови допомагають зрозуміти виражально-зображальні можливості різноманітних мовних явищ. Це найбільшою мірою виявляється в художній літературі. У реалізації теми та ідейного задуму в літературному творі завжди помітна тенденція до використання елементів певного рівня, які в умовах творчої ситуації найбільш естетично значимі. Вони утворюють мовний центр твору, їм підпорядковуються, з ними взаємодіють елементи інших мовних рівнів. Домінуючим, схильним до інтенсифікованого увиразнення у літературному тексті найчастіше виступає лексико-фразеологічний рівень. Безперечно, центральною одиницею в художньому тексті є слово, яке, крім основних значень, може виявляти додаткові, перехідні семантичні значимості, названі ще "вживанням": "Вживання – це або слід колишніх застосувань…, або нове застосування одного із значень слова в індивідуальному… оточенні, у своєрідній ситуації, з новою образною спрямованістю" [1, 73]. На сьогодні такі семантичні нюанси слова лінгвісти називають ще оказіональними. Багатство термінів підтверджує велику зацікавленість вчених проблемами функціонування слова в художньому тексті, процесами його естетичної активізації, оскільки художня література – "це та галузь людської творчості, яка взагалі неможлива без естетично спрямованого й лінгвостилістичного осмислення слова" [2, 47]. Помічено, що можливості індивідуальних вживань слова особливо яскраві, виразні у поетичному мовленні [3].

Справжнім художником слова є шанована у народі поетеса Ліна Костенко, котра постійно й наполегливо працює над удосконаленням власної художньої майстерності. У кожного її тексту свій "аромат епохи" – свої особливості передачі часу і місця подій. Роман "Берестечко" присвячений одній з найбільших трагедій української історії – поразці у битві під Берестечком, яка повинна була навчити українців необхідності переборювати невдачі.

У лексико-фразеологічному відношенні твір написаний яскравою, образною мовою. Естетичні резерви слів у Ліни Костенко реалізуються за рахунок значного перетворення семантичного потенціалу лексем. Найголовніші з них:

1) реалізація прихованого семантичного потенціалу,
2) своєрідна семантична деривація,
3) використання сполучень узуально несполучуваних лексем,
4) створення авторських перифрастичних та афористичних висловів,
5) формально-семантична трансформація фразеологічних одиниць.

Контекст дозволяє простежити багаті естетичні можливості індивідуальних вживань загальновідомих іменників ***воля***, ***сон***, ***смерть***, ***зоря*** (наприклад, ***зоря*** в романі – це і кохана жінка, й Україна, і майбутнє), прикметників-кольоративів ***синій***, ***чорний***, у яких зникає конкретна кольорова ознака і вони стають символами духовності, краси, зреченості (*синій чистовід душі*, *чорний сон*, *чорне віроломство*), і навпаки – набуття деякими прикметниками ознаки кольору, в результаті чого вони стають естетично виразнішими: *зорі* ***медові***, ***мідяні***; *ризи* ***щирозлотні***; ***гарячий*** *шовк*. Поетеса активізує на сторінках роману характерні для української мови утворення типу *ремст*, *причіпенька*, *занузд*, що мають високий ступінь суб'єктивної оцінки.

Вагомість окремих понять, їх велике смислове навантаження стають зрозумілими завдяки контрастному зіткненню слів: *Пора міняти* ***шаблю*** *на* ***патик***; *Усе життя між* ***шаблею*** *і* ***плугом***; *Щоб ти ж мені виріс* ***лицарем***, *а не яким* ***душевбогим*** та ін.

Важливо також звернути увагу на сполучення непоєднуваних слів з несподіваними метафоричними зв'язками: *хлюща зливи*, *завірюхи вороння*, *мальви крові*, *щастя полинове*, *мертвецькі великодні*, *великий маленький народ*.

У складній системі зображальних засобів художньої мови важлива роль відводиться новим словам, словосполученням. Естетично освоюючи світ, Ліна Костенко часто вдається у романі до авторського словотворення. За рахунок новотворів поповнені синонімічні ряди: *женило*, *джигун*, ***бабодур***; *спека*,

жариво, ***жарота****; дощ*, ***мокряччя***, ***проливень***, ***потопа****; село*, ***селитьба****; ворог*, ***прожра***. Лексичні новації у поетеси часто збудовані за аналогією. Експресивно-естетичними якостями наділені оказіональні дієслова та дієприкметники (*запомийнити*, *політикувати*, *зглузована* (Вкраїна), *гострована* (злість), *процвяховані* (долоні), *розлемішені* (шляхи), *неошанований* (піїт), *неодукований* (люд), *оспалий* (умисел), *хмелений* (сонцем); прикметники (*важенна* (голова), *татаріший*, *шаблисті* (козаки); іменники (*татарове*, *домодержавець*, *вірнопідданець*, *хуторянець*, *вершень*, *дужень*, *лежень*, *погорілля*, *пустовщина*, *масткослов*, *ниткоплут*, *пустомолотство*, *безнемірність*); прислівники (*всьогіше*, *птично*, *комонно*). Такі лексеми є новими засобами виразності. Вони передають особливе світосприйняття, породжують у читача душевні пориви до незвичайного.

Глибинна семантика, втілена в нову форму, виявляється в оригінальних перифразах (ліси – *зелене віче*; Україна – *зоря нещасть*; зоря – *пані порцелянова*; плакати – *заслiпли очі розпачем душі*; *ночами зорі солоні*; захмеліти – *накрити пам'ять квартою*; говорити – *слова ганяють як плотву*) та евфемізмах (неприємний погляд – *як буре небо в сірім клоччі*; неприваблиле обличчя у Єремії – *щось од вчорашнього млинця*; великий ніс у польського короля – *як за сім гривень дядькова сокира*, помирати – *життя мене скасує, життя за мною браму зачиня, вже смерть поклала руку на плече*).

Своєрідними "оздобами" в романі є національно виразні, образно насичені прикладки: *горілка* – ***запридуха, хиль****-голова*, *дядько* ***не-минай-корчма***, *півень*-***будимир***, *хлопець*-***хорошень*** та інші.

У романі Ліни Костенко постає цілий комплекс гуманістичних та естетичних проблем, що впливає на його мовленнєву структуру. Естетику звукового вираження художніх образів поетеса забезпечує використанням паронімічних співзвуч. Ось деякі з них:

Тепер ***дивись*** *на Україну…* ***Давись*** *сльозами.*
І ***мурзи, мурзи*** *ті* ***замурзи****…*

Так нам судилось. В пеклі наших доль
Не знаєш сам –
Ти ***бранець*** *чи* ***обранець****.*

А ви, що звикли продавати
Слова *і* ***славу, хром*** *і* ***храм****, –*
Мої слова ревидувати
Не вам, паскудники, не вам!

Стилістика роману характеризується афористичністю, що впливає на свідомість читача виразною неординарністю судження. У Ліни Костенко афоризми досягають смислової витонченості, як в епоху класицизму. Влучні вислови являють собою розмаїті стилістичні фігури, парадокси, метафори. Ось деякі фрази:

Принижена душа не піднімає віч.

Поразка – це наука. І ти в цій Академії-студей.

При владі чоловік належить не собі.

Юрба у люті – то вже не громада.

Той, хто гризеться за корону, у тому величі нема.

Ми воїни. Не ледарі, не лежні.
І наше діло праведне, святе.
Бо хто за що, а ми за незалежність,
Отож нам так і важко через те.

Лиш народи явлені у Слові,
Достойно можуть жити на землі.

Для мовленнєвої структури роману "Берестечко" характерна орієнтація на конструкції фразеологізованого типу. Особливо привабливі трансформовані одиниці, що мають естетичне спрямування. Так, внаслідок заміни складника фразеологізму експресивним синонімом просторічного походження досягаються сильніші виразові якості (***чав'ядіти*** *без діла* – пор.*чав'ядіти* і *сидіти*; *допився до* ***зеленого коня*** – пор.*до зеленого коня* і *до зелених чортиків*). Внаслідок підстановки нових лексичних елементів замість узвичаєних фразеологізм "по самі вінця" трансформувався і від нього залишилася тільки стара модель. Нова сполука – складніша в ідейно-семантичному відношенні: *Посівши край* ***по всі***

його тополі. Гумористична виразність мовлення посилюється внаслідок обігрування відомого фразеологізму “стрибати в гречку”: *Але якщо вже стрибати в гречку, то хай би в гречці хоч добрий грек!*

Ліна Костенко знайшла нові засоби виразності, що відбивають авторське бачення світу і дозволяють досягти адекватного сприйняття твору читачем. На прикладі творчості геніальної поетеси переконуємося, що “виразова енергія українського слова часто залежить від естетичного осмислення його семантики, морфемної будови, фонетичного складу та граматичної форми, причому це осмислення тим ефективніше, чим більше в ньому суб’єктивно-асоціативних моментів і заглиблень у культурно-національний контекст” [1,55].

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. – М.: Изд-во АН СССР, 1963.-265 с.
2. Чабаненко В.А. Основи мовної експресії. – К.: Вища школа, 1984.-167 с.
3. Грицютенко І.Є. Естетична функція художнього слова. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1972.-180 с.
4. Костенко Л.В. Берестечко: Історичний роман. – К.: Укр. письменник, 1999. –157 с.